

УДК 159.938.3:378

РЕЗУЛЬТАТИ ЗАСТОСУВАННЯ СЕМАНТИЧНОГО ДИФЕРЕНЦІАЛА ДЛЯ ОЦІНКИ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ СТРАХІВ

Тітова К.В., аспірант
кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розкривається роль психологічних особливостей переживання екзистенційного страху. Представлені результати проведеного дослідження індивідуально-психологічних особливостей переживання екзистенційних страхів. Описані та проаналізовані біполярні шкали переживання страху. Визначені взаємозв'язки психологічних особливостей і факторів страху.

Ключові слова: семантичний диференціал, екзистенційний страх, переживання, дескриптори, свобода, самотність, безсенсовність, смерть.

В статье раскрывается роль психологических особенностей переживания экзистенциального страха. Представлены результаты проведенного исследования индивидуально-психологических особенностей переживания экзистенциальных страхов. Описаны и проанализированы биполярные шкалы переживания страха. Определены взаимосвязи психологических особенностей и факторов страха.

Ключевые слова: семантический дифференциал, экзистенциальный страх, переживание, дескрипторы, свобода, одиночество, бессмысленность, смерть.

Titova K.V. RESULTS OF ASSESSMENTS FOR SEMANTIC DIFFERENTIAL INDIVIDUAL PERSONALITY CHARACTERISTICS EXPERIENCING EXISTENTIAL FEARS

The article reveals the role of psychological characteristics experiencing existential fear. The results of the study of individual psychological characteristics experiencing existential fears. Described and analyzed bipolar scale experience fear. Defined relationships psychological characteristics and factors of fear.

Key words: semantic differential, existential fears, experience, descriptors, freedom, loneliness, inanity, death.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що соціально-політична ситуація в Україні змінюється дуже швидко внаслідок воєнних подій на сході, а також економічної і соціальної кризи, людина перебуває в стані неспокою. Руйнація звичного устрою в країні призводить до руйнації ідеалів, смислів, життєвих традицій особистісного характеру. Тому проблема страху загострюється не тільки на біологічному та соціальному рівнях, а й на рівні екзистенційному, буттєвому.

Переживання самотності, безнадійності, безсенсовності, острах за своє життя і свободу – всі ці психоемоційні стани атакують людину. Вона начебто опиняється в ізоляції від інших, яскравих життєвих, радісних переживань. Проблема дослідження полягає в тому, що почуття страху нині не є чимось типовим, відокремленим від конкретної людини, воно індивідуально-особистісне, що має свою вкоріненість у свідомість і емоційне світосприйняття, картину світу, воно начебто транслюється через взаємодію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеній проблемі приділяли увагу і вітчизняні, і зарубіжні дослідники, проте повного та всебічного огляду не було здійснено.

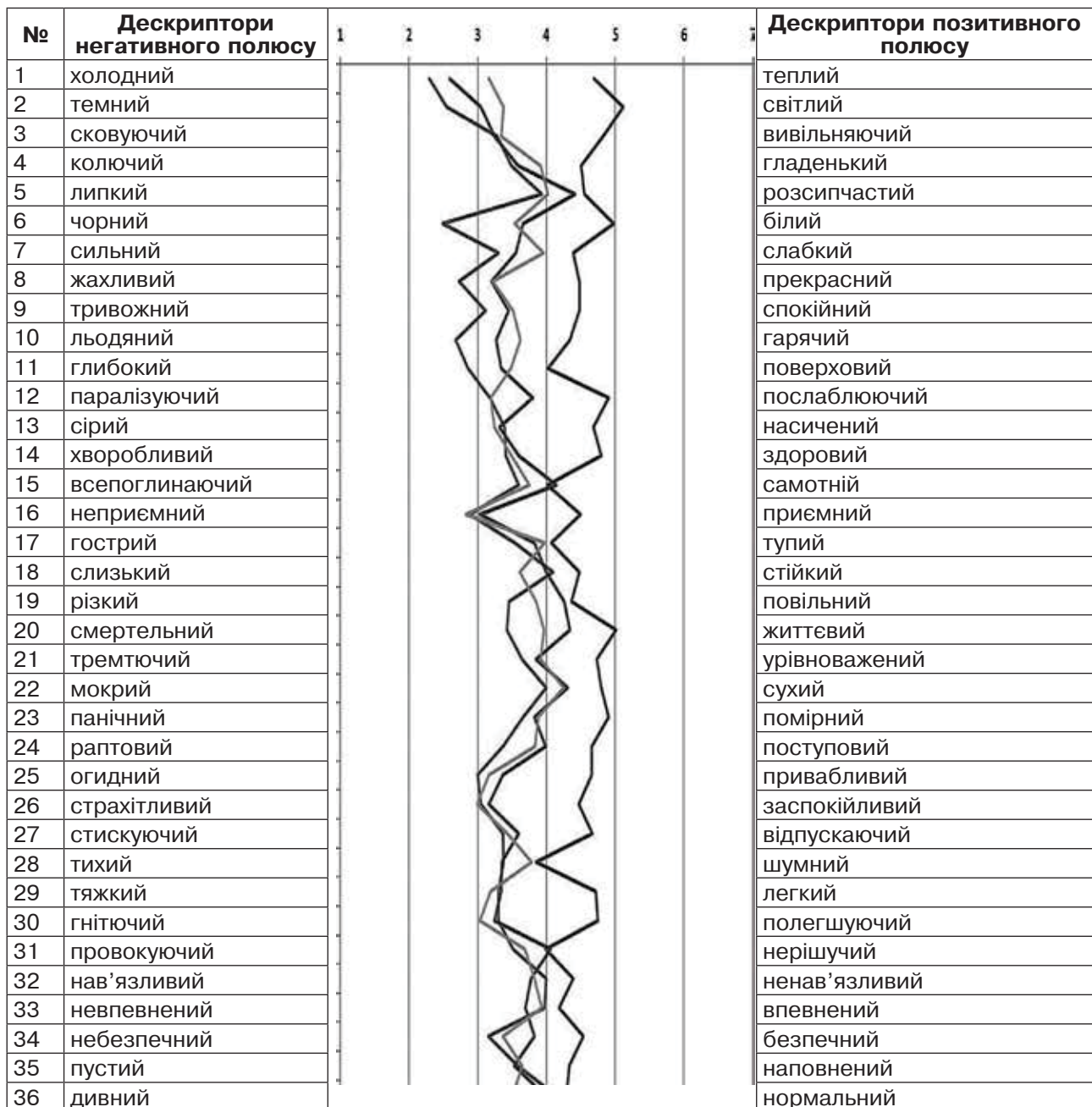
Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у з'ясуванні, чи існують тенденції до зближення страху смерті, самотності і безсенсовності в структурі свідомості людини, що насамперед надасть можливість нам не тільки виявити специфіку уявлень щодо екзистенційного страху, а й допоможе визначити його індивідуально-психологічні особливості, які свідчать про унікальність переживання страху.

Виклад основного матеріалу дослідження. При вирішенні означеної проблеми необхідне глибоке занурення в смисловий простір того явища, яке відображено в свідомості людини, задля розуміння його змістової наповненості. З цією метою ми звернулись до методики семантичного диференціала, оскільки вона дає змогу оцінювати суб'єктивний аспект значень, пов'язаний з особистісним сенсом, соціальними настановами, стереотипами та іншими емоційно насиченими, слабо структурованими і мало усвідомленими формами узагальнення [3]. До побудови диференціала були залучені студенти та учасники арт-терапевтичних заходів. Процедура побудови семантичного диференціала відбувалася в два основних послідовних етапи:

виокремлення та оцінювання біполярних дескрипторів. Кількість досліджуваних на етапі: 125 та 90 осіб відповідно.

Наша анкета складалася з відкритого питання, що давало можливість респонденту відповідати своїми словами: «Якими прикметниками Ви могли б описати страх?» (див. рис. 1). Після обробки анкетних даних для первинного набору дескрипторів ми обрали найчастіше використовувані слова, проранжувавши їх відповідно до повторюваності певної семантичної одиниці. Ті слова, що часто вживалися, було

вилучено із загальної кількості дескрипторів. Процедура частотного аналізу дала змогу виокремити значущі смислові одиниці для побудови семантичного диференціала екзистенційних страхів, тобто в процесі якісного аналізу було скорочено загальний обсяг слів від 1 193 до 203. Також відсорткування відбувалося за рахунок вилучення службових частин мови, речень, словосполучень, тому кількість показників зменшилася до 36 основних семантичних одиниць (дескрипторів), які були перетворені на прикметники. Прикметники мали

— Страх смерті - - - Страх самотності ... Страх безсенсовності - · - Страх свободи

Рис. 1. Лінійний графік біполярних полюсів

конотативне значення (метафоричне), що пов'язане з емоційними переживаннями людини, її особистісним досвідом, соціальними настановами та іншими малоусвідомлюваними формами сприйняття і ставлення до визначеного явища. У подальшому виділений список дескрипторів ми обробили таким чином: слова класифікували в порядку їх значущості; розробили систему полярних шкал (до дескрипторів підібрали антоніми), що складалась з пар прикметників, які були об'єднані і внесені до бланку. На етапі оцінки біполярних шкал ми запропонували досліджуваним основної вибірки оцінити кожен з екзистенційних страхів за полюсом особистісної значущості, який був представлений у вигляді семибальної шкали від 3 до -3.

Результати, отримані при використанні семантичного диференціала, ми зобразили графічно:

Графік зображує спрямованість змін у ставленні до страхів – демонструє тенденції уявлень про страх, а саме показує, до якого полюсу схиляються досліджувані при оцінюванні страхів.

За графіком видно, що в цілому межа полюсів прямими не перетинається, пряма страху залишається в рамках одного переважаючого полюсу, окрім виняткових шкальних позицій, які важко віднести до позитивної чи негативної. Після того, як починається різкий підйом, в бік правого (позитивного) полюсу, знову спостерігається різкий спад до лівого (негативного) і знову підйом на рівні позитивного, тобто страхи на графіку проявляються у близькості до обох полюсів. Спостерігаються також протилежні тенденції: коли за одним зі страхів досліджувані схиляються до негативного полюсу («чорний», «жахливий», «холодний»), тоді як за іншим – до позитивного («світлий», «теплий», «приємний»).

На графіку відображено, що криві трьох страхів дуже близькі та схожі, разом переходять від одного полюсу до іншого. Можна побачити розбіжності за такими позиціями:

Крива страху свободи залишається ближче до позитивного полюсу, але в деяких випадках прямує до протилежного:

1) по шкалі (11) «глибокий – поверховий» страх свободи «глибокий», криві інших страхів по цій позиції приєднуються до страху свободи;

2) по шкалі (15) «всепоглинаючий – самотній» крива страху свободи прямує до «самотній», тоді як інші страхи до протилежного «всепоглинаючий»;

3) по шкалі (17) «гострий – тупий» крива страху свободи прямує до полюсу «гострий», інші – до «тупий»;

4) по шкалі (19) «різкий – повільний» крива страху свободи залишається майже на межі між двома полюсами, але більше схиляється до «різкий»;

5) по шкалі (28) «тихий – шумний» крива страху свободи прямує до полюсу «тихий», а криві інших страхів прямують до «шумний»;

6) по шкалі (31) «провокуючий – нерішучий» крива страху свободи прямує до полюсу «провокуючий», а криві інших страхів – до «нерішучий»;

7) по шкалі (33) «невпевнений – впевнений» крива страху свободи залишається майже на межі між двома полюсами, але більше схиляється до «невпевнений».

На графіку більше виражені з цих позицій три: друга, п'ята та шоста.

Криві страху самотності, безсенсовності, так само як і страх свободи, не відриваючись від страху смерті, прямують до протилежного полюсу: там, де страх смерті (19) «різкий»; (20) «смертельний»; (21) «тремтучий»; (22) «мокрый», страх самотності, безсенсовності (19) «повільний»; (20) «життєвий»; (21) «урівноважений»; (22) «сухий». Але, не дивлячись на це, страх смерті, самотності і безсенсовності об'єднує більшість негативних конотацій лівого полюсу.

Бачимо, що досліджувані відносять страх смерті, страх самотності і страх безсенсовності до позицій, які переважно мають негативне забарвлення, що не можна сказати про страх свободи, який тяжіє до позитивного. Тобто, аналізуючи зміст тенденції, можна припустити, що в уявленні кожного досліджуваного простежується негативне відношення до страху смерті, самотності і безсенсовності. За оцінками досліджуваних, занепокоєння щодо смерті і втрати смислу спричиняє дискомфорт і має негативну забарвленість. А страх свободи тяжіє до позитивних конотацій.

Можлива також інша інтерпретація. Близькість до негативного полюсу буде означати негативне ставлення саме до страху, а не до екзистенціалу. Тобто зміст ставлення до екзистенціалу буде протилежним ставленню до страху. Наприклад, позитивні оцінки страху самотності будемо інтерпретувати як негативне ставлення до самої самотності, тобто так людина прагне більшого спілкування з людьми. І навпаки, за негативних оцінок страху, людина прагне до усамітнення, збереження особистісних меж і страху втрати контактів.

Цікаво те, що в уявленні досліджуваних страх свободи не просто тяжка, неприйнятна, а й бажана частина існування. Така спрямованість може бути пов'язана з тим, що волевиявлення є певним відповідальним кроком, що наражає на небезпеку, за-

грожуючи благополуччю і спокою людини. Своєрідним є ставлення до свободи як до ризику відповідно до мужності, здатності до вчинку, що виявляється у переживанні страху свободи.

Інтерпретація графічно зображених даних за кожним окремим страхом не вичерпує питання його змістовного навантаження, тому надалі ми опрацювали дані статистичними методами.

Відомо, що в робочий арсенал математичної обробки даних семантичного диференціала входять факторний, кластерний, дискримінантний аналізи, багатовимірне шкалювання [2; 3].

Ми обрали процедуру факторного аналізу. Існує безліч алгоритмів факторизації. Аналіз проводився найбільш показовим методом виокремлення – методом головних компонент – і включав підпрограму оберту за принципом варімакс з нормалізацією Кайзера.

Факторний аналіз дав нам змогу виявити структуру взаємозв'язків між шкалами, тобто класифікувати їх. Таким чином, ми отримали основні смислові структури сприйняття страху досліджуваними і включили менш значущі фактори з аналізу, тобто ті, що пояснюють найменшу частину дисперсії.

Спершу проаналізуємо отримані фактори за екзистенційним страхом смерті.

Провідним виявився фактор, який ми назвали «тривога» (23,06%). Тобто до цього фактора увійшли дескриптори, що повідомляють про суб'єктивне емоційне переживання тривоги.

Високе навантаження припадає на дескриптори «страхитливий – заспокійливий»; «неприємний – приємний»; «тривожний – спокійний». Скоріше за все, в цих якостях виявляється стан занепокоєння, що характеризується пригніченням, напруженням. Інші дескриптори, що мають менше навантаження («жахливий – прекрасний»; «огидний – привабливий»; «тяжкий – легкий»; «гнітючий – полегшуючий»; «холодний – теплий» «сильний – слабкий» «панічний – помірний»; «стискаючий – відпускаючий»; «колючий – гладенький»; «паралізуючий – послаблюючий»), змістовно підсилюють ступінь переживання тривоги, окреслюють її впливовість.

Наступним фактором виявився фактор «безпеки» (9,17%), до якого увійшли такі дескриптори, як «смертельний – життєвий» «хворобливий – здоровий»; «небезпечний – безпечний»; «сірий – насичений»; «невпевнений – впевнений».

Смислове психологічне навантаження цих прикметників зумовлюється наявніс-

тю потенційної загрози життю чи безпеці, оскільки найвагоміші якості фактора («дивний – нормальний», «смертельний – життєвий», «хворобливий – здоровий»; «небезпечний – безпечний») базуються на самопочутті особистості, оцінці власної захищеності. Поняття вказують не тільки на емоційну оцінку страху, а й на сенсорну, яка має фізичні характеристики і порівнюється з травмуючим впливом на людину. Цікавими по фактору «безпека» є дескриптори «сірий – насичений», «невпевнений – впевнений». В прикметниках відсутня визначеність, тому, можливо, досліджувані не визначені у власному страху, схильні перебільшувати значення загрози.

Третій фактор, що пояснює 7,53% дисперсії, отримав назву «комфортності». До нього, як і до попередніх, важко підібрати відповідну назву, але перераховані якості фактора «мокрый – сухий»; «нав'язливий – ненав'язливий»; «всепоглинаючий – самотній»; «глибокий – поверховий»; «гострий – тупий» відповідають переживанням, які близькі до комфорту, а саме відсутність будь-якої психологічної напруги. Про наявність неприємного стану – дискомфорту – можуть свідчити прикметники «самотній», «мокрый», «нав'язливий», «глибокий», «гострий».

Четвертий фактор пояснює 6,94% дисперсії, він об'єднав дескриптори «відкритості»: «темний – світлий»; «сковуючий – вивільняючий»; «чорний – білий» Фактор за правим полюсом відображає ознаки, що свідчать про відчуття внутрішньої свободи, відкритості до нового досвіду, сприйнятливості до світу, відсутності обмежень. В межах лівого полюса з'являються негативні конотації, що свідчать про переживання внутрішньої скутості, що може вказувати на контролювання, блокування власних позитивних переживань правого полюса.

І останній фактор, що пояснює найменше дисперсії, – фактор «стійкості» (6,29%). Фактор відображає характеристики, що визначаються такими прикметниками, як «пустий – наповнений»; «слизький – стійкий»; «тремтючий-урівноважений». Негативні показники свідчать про відчуття втрати опори, невизначеності, піддавання під вплив, розгубленість, втрату цілісності. Перевага правого, позитивного полюса може вказувати на впорядкованість уявлень відносно смерті, відчуття невідворотності, стійкого розуміння смерті як необхідного фіналу життя.

Ми отримали факторну структуру, що стала підґрунтям для розуміння полярностей щодо переживання екзистенційного страху смерті. Назвали і проінтерпретували п'ять факторів страху.

Проглянемо показники за страхом самотності.

Особливої уваги заслуговує перший (16,88% дисперсії) – фактор «*тривоги*». Тут досліджувані віддали перевагу конотаціям, які близькі до страху смерті.

Наступний фактор – фактор «*безпеки*» (8,35%), як і для страху самотності, виходить на друге місце по значущості. Суккупність прикметників: «нав'язливий – ненав'язливий»; «глибокий – поверховий»; «панічний – помірний»; «небезпечний – безпечний»; «хворобливий – здоровий» вказує на чуттєву оцінку страху, яка має і фізичні характеристики, які сполучені з інтенсивністю переживання.

Фактор «*відкритості*» (7,69%) відображає переважно емоційні якості: «сковуючий – вивільняючий»; «темний – світлий»; «тривожний – спокійний». Чим ближче ці показники до позитивних полюсів шкал, тим більше позитивних емоцій і почуттів: задоволення, радості. В негативному полюсі переважають негативні емоційні стани.

Фактор «*комфортності*» (7,58%) включив характеристики, що насичені експресивними перцептивними якостями, які доволі динамічні, інтенсивні, відрізняються мінливістю: «тихий – шумний»; «провокуючий – нерішучий»; «різкий – повільний»; «колючий – гладкий»; «раптовий – поступовий».

Фактор «*складності*» (6,56%) має такі характеристики: «дивний – нормальний»; «смертельний – життєвий»; «чорний – білий», в яких присутні два аспекти, один з яких вказує на невизначеність незрозумілість, складність, а другий відображає більш усвідомлювану позицію, розуміння ситуації.

Фактори по страху безсенсовності дещо інші. На перший план виходить фактор «*тиску*» (10,73%), конотації якого відрізняються за тяжкістю.

Характеристики фактора «*стійкості*» (8,97%) відрізняються несподіваністю – насичені переживаннями, які виразні за сво-

єю яскравістю і можуть мати як ситуативний, так і відносно стабільний характер.

Фактор «*тривоги*» (8,54%) за смисловим навантаженням і дисперсією не такий всеохоплюючий і вагомий, як ми побачили на прикладі інших страхів. Можливо, це пов'язано з тим, що досліджувані схильні переживати страх смерті і самотності гостріше за страх безсенсовності.

До фактора увійшли такі конотації: «нав'язливий – ненав'язливий»; «провокуючий – нерішучий»; «тривожний – спокійний»; «небезпечний – безпечний». Правий полюс ознак страху помірний, лівий – емоційно непостійний. Конотації по фактору «*безпеки*» (7,37%): «гострий – тупий»; «смертельний – життєвий»; «панічний – помірний». За лівим полюсом переважає відчуття розгубленості, збентеження. За правим – протилежне відчуття.

Фактор «*комфортності*» (7,17%) включає такі конотації: «льодяний – гарячий»; «всепоглинаючий – самотній»; «жахливий – прекрасний»; «неприємний – приємний»; «тремтючий – урівноважений». З одного боку, стан внутрішнього задоволення, з іншого – стан, близький до емоційного виснаження.

Перейдемо до факторів страху свободи.

Перший, найвагоміший, фактор «*безпеки*» (33,794%) містить конотації, подібні до факторних структур інших страхів. З'являється фактор «*оцінки*» (8,561%), оскільки превалюють такі конотації: «темний – світлий»; «липкий – розсипчастий»; «чорний – білий»; «жахливий – прекрасний», що описує естетично-емоційну забарвленість страху.

Третій фактор – фактор «*стійкості*» (5,635%) – майже не відрізняється за смисловим наповненням від фактора «*стійкості*» страху безсенсовності.

Четвертий фактор – фактор «*динамічності*» (4,896%) – за конотаціями «різкий – повільний»; «раптовий – поступовий»; «гострий – тупий» виражає потенційну активність переживання, його швидкоплинність.

Страх Фактор	Страх смерті	Страх самотності	Страх безсенсовності	Страх свободи
Перший	Тривоги	Тривоги	Тиску	Безпеки
Другий	Безпеки	Безпеки	Стійкості	Оцінки
Третій	Комфортності	Відкритості	Тривоги	Стійкості
Четвертий	Відкритості	Комфортності	Безпеки	Динамічності
П'ятий	Стійкості	Складності	Комфортності	Комфортності
Сумарний % дисперсії:	52,99	47,06	42,78	57,37

Рис. 2. Порівняння факторної структури семантичного диференціала чотирьох екзистенційних страхів

Фактор «комфортності» (4,481%) виражає сенсорно-емоційну інтенсивність переживання.

Далі нами була зроблена спроба порівняти виділені п'ятифакторні структури.

Ставлення до смерті в двох страхах практично схоже за винятком зсуву в другій групі фактора «комфортності» і появи фактора «складності».

Якщо страх смерті і страх самотності майже тотожні, то страх безсенсовності має деякі розходження з ними. Для нього характерні на перших позиціях фактори тиску і стійкості. Можливо, тому, що переживання безсенсовності пов'язане з тяжким, невиразним станом занепаду цінностей, що утворює ситуацію невизначеності, нестабільності, екзистенційного вакууму. Далі починають діяти фактори ідентичні до факторів страху смерті і страху самотності: тривоги, безпеки, комфортності. Таким чином, безсенсовність може набувати вразливих, тривожних рис.

Висновки з проведеного дослідження. Факторний аналіз семантичного диференціала екзистенційних страхів дав змогу виявити багаторівневу структуру, яка відображає емоційне осмислення явища екзистенційного страху на індивідуально-особистісному рівні. В результаті відбулася певна диференціація змістовних особливостей сприйняття страху, ставлення до нього досліджуваних.

У семантичному просторі чотирьох екзистенційних страхів виокремилася по п'ять факторів, що охоплюють від 42,78% (страх безсенсовності) до 57,37% (страх свободи) дисперсії. У всіх них найчастіше зустрічаються фактори «безпеки», «тривоги» та «комфортності». Але факторна структура кожного зі страхів все ж таки має певні відмінності.

Отримані результати після факторизації і попереднього якісного аналізу даних, які впливали з графічного зображення, засвідчили, що при оцінці переживання екзистенційних страхів смерті, самотності, безсенсовності для більшості учасників дослідження характерною є виражена негативна емоційна реакція. Проте протилежним виявилася ставлення до страху свободи. Виходячи з цього, ми включили до аналізу для зазначеної групи страхів переважаючий негативний полюс, а також позитивний полюс для страху свободи.

Нами з'ясовано, що страх смерті досліджувані переживають як стійкий, незмінний, невідворотний. Трохи по-іншому

виглядає страх самотності – досліджувані сприймають його як складний, можливо, тому, що він може бути не так стійким, як ситуативним, тобто може змінюватися протягом певного часу та залежно від ситуації.

Для страху безсенсовності найвагомішим виявилися фактори тиску та стійкості, що може свідчити про постійну боротьбу смислу із зовнішнім тиском, примусом. Можливо, смисл не встигає «народжуватися» зсередини, оскільки сучасне соціальне середовище вимагає від особистості все більш швидкого визначення і постійних дій.

Страх свободи для досліджуваних є більш бажаним, «правильним». Можливо, тому, що важко переживається почуття відповідальності, традиційно пов'язане зі свободою. Відчувається явне відсторонення від свободи, тобто тягар відповідальності змушує більш обережно ставитись до свободи, більше боятися її.

Отже, семантичний диференціал став індикатором індивідуального стану особистісно-смислової, емоційної сфери досліджуваних. Антонімічні символи-подразники, які лягли в основу кожного утвореного фактора, допомогли визначити не тільки відношення до страху, а й динаміку його переживання, залежно від того, до яких якостей і з якою частотою схиляється досліджуваних. Показано, що позитивні і негативні значення кожної групи можуть змінювати своє смислове значення – негативна сторона страху може повністю або частково витіснити позитивну або перейти в позитивну сторону, і навпаки. Те, що викликало приємні почуття, викликає застереження, занепокоєння. Позитивні якості безпеки і комфорту можуть трансформуватися в протилежні якості дискомфорту, посилювати неприємний контекст переживання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мэй Р. Мужество творить / Р. Мэй. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2012. – 160 с.
2. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – 2-е изд., доп. – СПб., 2005. – 480 с.
3. Степнова Л.А. Изучение экономического сознания методом семантического дифференциала / Л.А. Степнова // Социологические исследования. – 1992. – № 8. – С. 65–71.
4. Эткинд А.М. Опыт теоретической интерпретации семантического дифференциала / А.М. Эткинд // Вопросы психологии. – 1979. – №1. – С. 17–27.
5. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом. – М. : Класс, 2000. – 576 с.